

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ПУЛЮЯ

Факультет економіки та менеджменту

Кафедра психології

**Методичні вказівки
для практичних занять з курсу**

ПСИХОЛОГІЯ РЕЛІГІЇ

для студентів спеціальності 053 «Психологія»
всіх форм навчання

Тернопіль
2023

УДК 15(07):2

M54

Укладач

Стоцький Я. В. – проф., д-р іст. наук, професор кафедри психології
Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя

Рецензенти:

Вишньовський В. В. – доц., канд. психол. наук, завідувач кафедри психології
Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя

Періг І. М. – доц., канд. психол. наук, доцент кафедри психології
Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя

Методичний посібник розглянуто й затверджено на засіданні
кафедри психології

Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя.

Протокол № 8 від 15 березня 2023 р.

Схвалено та рекомендовано до друку на засіданні науково-методичної комісії
факультету економіки та менеджменту

Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя.

Протокол № 6 від 20 березня 2023 р.

Видання друге

M54 Методичні вказівки для практичних занять з курсу «Психологія релігії»
для студентів спеціальності 053 «Психологія» всіх форм навчання / упорядник :
Стоцький Я.В.–Тернопіль : Вид-во ТНТУ імені Івана Пулюя, 2023.–28 с.

УДК 15(07):2

Методичні вказівки розроблено відповідно до навчального плану підготовки фахівців
освітнього ступеня «бакалавр» за спеціальністю 053 «Психологія»

© Стоцький Я. В.2023
© Тернопільський національний технічний
університет імені Івана Пулюя2023

ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ

Психологія релігії, як одна із складових вивчення релігії, розвинулась у країнах Європи і Америки наприкінці XIX – у першій половині XX століть на стику таких наук як релігієзнавство, експериментальна психологія, філософія, етнографія, соціологія, історія. Збудником для її появи було прагнення пояснити природу релігійного ефекту, феномену і його механізми, розкрити його психологічні ефекти. Гуманістичні науки, поступово відокремлюючись від теології, формують й вільні теорії із психології релігії, внаслідок чого появились самостійні школи дослідження психології релігії: емпірична і експериментальна індивідуальна психологія релігії; етнічна і соціальна психологія релігії; психологія релігії і психоаналіз, котрий виник із неї.

Історична неперервність релігійних традицій і сучасних психологічних поглядів може бути виражена через функції, яким вони служать. Традиційні відповіді на питання щодо природи людської егзистенції надаються в релігійному контексті. Фундаментальне завдання направлення та розуміння особистого і суспільного життя в основному реалізовано в постаті науки і церемонії, які становлять основну частину релігійних традицій на світі. Тепер багато з цих питань і завдань направляється безпосередньо до психологів. Це від них нині очікується знань на теми людської природи, допомоги в проблемах чи, взагалі, надання сенсу всьому життю, – від народження до смерті. Часто, власне, психологи піднімають проблеми добра і зла, моральності і суспільної відповідності.

Одночасно, необхідно пам'ятати, що релігія є явищем багатограним, котре зачіпляє різноманітні аспекти життя людини. Тому її необхідно вивчати, використовуючи декілька своєрідних векторів, а саме: теологічний, історичний, філософський, соціологічний і психологічний. Власне, психологічний вектор розглядає релігію як один із проявів, а деколи й наслідків психологічного життя особи або суспільства, намагається аналізувати закони існування релігійних систем через закони функціонування психіки.

Тому із цих аспектів випливає, що з одного боку психологія релігії – психологічна дисципліна, галузь релігієзнавства і психології, котра досліджує психологічні аспекти релігії як форми особистої і суспільної свідомості та ціннісно-орієнтаційної діяльності, а з іншого – психологія релігії – релігієзнавча дисципліна, об'єктом дослідження якої слугує емоційний вимір релігії.

Отож, **об'єктом** психології релігії є дослідження всіх психічних проявів, котрі мають релігійний зміст і релігійні впливи на особу, групу, суспільство, а **предметом** – психічні явища, пов'язані з релігійністю особи, релігійних груп, суспільства.

У даному контексті **завдання** психології релігії полягає в наступному:

- розкрити психологічні витоки релігії;
- проаналізувати психологічну характеристику складників релігійних систем;
- висвітлити роль змінених станів свідомості (ЗСС) у системі релігійного досвіду;
- показати вплив релігії на безсвідому сферу людини і значення такого впливу для формування соціотипу;
- ознайомити студентів із аспектами релігійної віри та етапами її розвитку;
- розкрити психологію релігійної особистості та психологію релігійного розвитку;
- показати особливості езотеричних психопрактик у релігійних системах світу;
- висвітлити психологічні тенденції та особливості розвитку релігійності в неорелігіях;
- проаналізувати проблеми маніпулятивного впливу на психіку із боку так званих нетрадиційних релігійних культур.

Виходячи із вищезазначеного, студенти повинні **вміти**:

- на основі наукових принципів ставлення до релігії, Церкви, теології і віруючих (чи невіруючих) формувати власну позицію щодо сакральної і секулярної духовності;
- розрізняти психорелігійні особливості конфесійної діяльності різних релігійних організацій;
- підтримувати і сприяти заходам, які спрямовані на відродження традиційної сакральної культури української нації, зміцненню її психологічно-релігійного здоров'я, на толерантний діалог і співробітництво віруючих і невіруючих в ім'я розвитку національної культури, психологічної рівноваги і духовно-релігійної та особистісно-суспільної гармонійності.

Сумарно цей комплекс завдань і вміння визначає **знання** даного курсу.

Формуванням рейтингової оцінки успішно здане тестування усіх двох модулів та позитивні відповіді на практичних заняттях.

Формою здавання заліку є позитивна відповідь на запитання контрольного модуля. Тобто студент повинен в процесі тестування набрати не менше 45 балів. Максимальна кількість балів становить 75, до яких буде додано певну кількість балів за позитивні відповіді на практичних заняттях, але не більше 25. Тобто студенти денної форми навчання отримують додаткові бали за активну позитивну участь під час лекційних і практичних занять.

Також у процесі заліку можуть бути додаткові запитання викладача із загальної тематики лекційного курсу для студентів всіх форм навчання та перездавання незадовільно зданого модуля.

У даних методичних вказівках викладено теми і плани практичних занять для студентів всіх форм навчання, короткі методичні рекомендації до них, теми рефератів, контрольні запитання змістовних модулів, короткий термінологічний словник. Рекомендована література сприятиме ширше і глибше оволодіти необхідними знаннями з курсу “Психологія релігії”.

ТЕМИ, ПЛАНИ І КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

Практичне заняття 1 до лекції 1 (2 год.)

Тема: **Психологія релігії як самостійна наукова дисципліна**

План

1. Історичний і функціональний зв'язок між психологією і релігією.
2. Психологія релігії як галузь психологічного знання і релігієзнавства.
3. Методи психології релігії.
4. Школи психології релігії.

Контрольні запитання

1. Розкрийте історію встановлення психології релігії як самостійної наукової дисципліни.
2. Наведіть кілька дефініцій психології релігії та проаналізуйте їх.
3. Обґрунтуйте сутність об'єкту, предмету і завдань психології релігії.
4. Проаналізуйте методи психології релігії.
5. Розкрийте особливості шкіл психології релігії.

Практичне заняття 2 до лекції 2 (2 год.)

Тема: **Психологія родоплемінних культур**

План

1. Психологічна характеристика спільних елементів релігійних систем.
2. Психологія тотемізму.
3. Психологія фетишизму.
4. Психологія анімізму.
5. Психологія магії.
6. Психологія шаманізму.

Контрольні запитання

1. Розкрийте психологічну характеристику п'яти спільних елементів релігійних систем.
2. Проаналізуйте характерні риси тотемізму.
3. На чому полягає психологічна сутність фетишизму?
4. Які психологічні ефекти спричиняв анімізм у контексті уявлень: хвороби, їх запобігання і лікування; похоронний культ?
5. Розкрийте магичні ритуали за ступенем усвідомлення.
6. Проаналізуйте психологічний зміст сибірського шаманізму.

Практичне заняття 3 до лекції 3 (2 год.)

Тема: **Психологія релігійного культу**

План

1. Релігійний культ.
2. Релігійна мораль.
3. Механізми культових відправ.
4. Культові символи і сакральне мистецтво та їх вплив на зміни стану свідомості.
5. Сповідь як релігійно-психологічний катарсис в контексті моральності.
6. Молитва як вияв релігійності.

Контрольні запитання

1. Проаналізуйте поділ релігійних культів за змістом.
2. Розкрийте психологічні властивості релігійного культу.
3. Що становить основу релігійної моралі у християнстві, юдаїзмі, ісламі, буддизмі та коротко розкрийте її.
4. Охарактеризуйте психологічно-соціальні механізми культових відправ.
5. Яке існує співвідношення між культовими символами і сакральним мистецтвом?
6. У чому сутнісна відмінність між ідолопоклонством і релігійними християнськими символами.
7. Що є мотивацією віруючого до здійснення св. Таїни сповіді?
8. Проаналізуйте різновиди молитов і охарактеризуйте їх.

Практичне заняття 4 до лекції 4 (2 год.)

Тема: **Психологія релігійної віри**

План

1. Сутність релігійної віри.
2. Емоційні чинники релігійної віри.
3. Психологічний аналіз феномену релігійної віри.
4. Етапи розвитку релігійної віри.
5. Релігійна віра в ракурсі християнської католицької теології.

Контрольні запитання

1. У чому суть релігійної віри (об'єкт, предмет, реалізація)?
2. Розкрийте емоційні чинники релігійної віри.

3. Проаналізуйте феномен релігійної віри за модельною формулою: “О–В–П”.
4. Охарактеризуйте етапи розвитку релігійної віри.
5. Розкрийте психологію релігійної віри українців на зламі радянської епохи і становлення незалежної України.

Практичне заняття 5 до лекції 5.1 (2 год.)
Тема: **Психологічні аспекти релігійності**

План

1. Джерела релігійності.
2. Типи і функції релігійності особистості.
3. Характер і релігійність.

Контрольні запитання

1. Розкрийте джерела релігійності.
2. Проаналізуйте типи релігійності.
3. Висвітліть критерії релігійної зрілості.
4. У чому сутність функцій релігійності?
5. Яким чином тип характеру особистості впливає на готовність до набуття релігійності.

Практичне заняття 6 до лекції 5.2 (2 год.)
Тема: **Людина в релігійній спільноті**

План

1. Релігійний досвід.
2. Людина в групі і в громаді.
3. Людина в секті і в Церкві.

Контрольні запитання

1. Порівняйте звичайний релігійний досвід із містичним досвідом.
2. Як здійснюється розвиток релігійної групи?
3. Розкрийте психотехнічні маніпуляції, які використовують секти для здобуття нових членів.
4. Які потреби підштовхують людей вступати в секти?
5. Наведіть основні психологічно-теологічні відмінності між сектою і Церквою.

6. Які фактори використовує Церква у протиставленні експансії сект?
7. Розкрийте методику спілкування і поведінки віруючого християнина із віруючим секти Свідки Єгови.

Практичне заняття 7 до лекції 6 (2 год.)
Тема: **Психологія релігійного розвитку**

План

1. Фактори релігійного розвитку.
2. Етапи релігійного розвитку.
3. Релігійні кризи.
4. Релігійне навернення.

Контрольні запитання

1. Розкрийте фактори релігійного розвитку людини.
2. Проаналізуйте етапи (періоди) релігійного розвитку людини.
3. Охарактеризуйте основні причини виникнення кризи
4. Які є типи релігійних криз і чим вони характерні?
5. Як допомогти людині вийти із релігійної кризи?
6. Що таке конверсія та її мотиви, типи, наслідки?
7. Зробіть аналіз релігійної конверсії українців у порівнянні радянського періоду до років незалежності сучасної України.

Практичне заняття 8 до лекції 7 (2 год.)
Тема: **Езотеричні психопрактики в релігійних системах світу**

План

1. Езотеричні психопрактики в родоплемінних релігіях.
2. Езотеричні психопрактики в національних релігіях.
3. Психопрактики у світових релігіях.

Контрольні запитання

1. Розкрийте сутність езотеризму.
2. Поясніть етапи психопрактик у шаманізмі.
3. Проаналізуйте езотеричну практику індійської йоги.
4. На чому базується особливість тантризму?
5. Які властивості даоських психопрактик?

6. Порівняйте психопрактики класичного буддизму із напрямком ваджраяни та із послідовниками дзен-буддизму.
7. Проведіть компаративістику езотеричних психопрактик християнства (сіхазму та духовних вправ Ігнатія Лойоли) із містично-аскетичною течією ісламу – суфізмом.

Практичне заняття 9 до лекції 8 (2 год.)

Тема: **Психологічні тенденції та особливості розвитку релігійності в неорелігіях**

План

1. Класифікація і загальний аналіз новітніх релігійних систем.
2. Психологічні особливості неорелігій.
3. Психорелігійні ефекти харизматичних систем.
4. Деструктивні культи і деструктивні методи впливу на психіку.
5. Маніпуляції свідомістю в нетрадиційних релігійних культурах.
6. Психологічні моделі в тоталітарних культурах.

Контрольні запитання

1. Розкрийте класифікацію новітніх релігійних систем.
2. Проаналізуйте характерні риси новітніх релігійних рухів.
3. Охарактеризуйте психологічні особливості неорелігій (релігійний образ, релігійні ритуали, міфологію, символи, заповіді).
4. Порівняйте неорелігійний культ із традиційною релігією.
5. Які є основні ознаки харизматичних систем та розкрийте їхні властивості?
6. Наведіть дефініції тоталітарних культів і деструктивних культів.
7. Розкрийте типові проблеми жертв культового контролю свідомості.
8. Проаналізуйте етапи втягування нових adeptів у нетрадиційні релігійні культи.
9. Охарактеризуйте маніпулятивні методи свідомістю в неорелігіях.
10. Порівняйте механізм моделі внутрішньопсихічних змін під дією маніпуляцій у тоталітарних культурах.

ДОДАТКИ
ПРИКЛАДИ ЗАПИТАНЬ ЗМІСТОВНИХ МОДУЛІВ

1. Який із вчених знаходить багато спільних рис біхевіоризму і християнської протестантської традиції, а власне, її розуміння досконалості?:

- А) К. Юнг;
- Б) Р. Загнер;
- В) Р. Нолл;
- Г) Д. Бекан.

2. Який напрямок психології релігії розглядає походження релігії в особистості, акцентуючи на те, що релігійність визначається біологічною потребою або внутрішньо психологічною потребою окремого індивіда у вірі?:

- А) суб'єктивно-релятивістичний;
- Б) індивідуально-психологічний;
- В) об'єктивно-ідеалістичний;
- Г) соціально-історичний (матеріалістичний).

3. Який метод психології релігії детально описує власні (індивіда) релігійні переживання, а також позиції щодо Церкви, секти, деномінації, харизматичного культу та щодо Бога?

- А) спостереження;
- Б) експеримент;
- В) інтроспекція;
- Г) інтерв'ю.

4. Будь-які об'єкти, які є для людини чи групи людей емоційно важливими і викликають релігійні почуття, це:

- А) ритуали;
- Б) міфологія;
- В) символи;
- Г) релігійні образи;
- Д) заповіді.

5. Вид міфів, які розповідають про створення людини, пращурів людського роду тощо, це:

- А) есхатологічні;
- Б) космогонічні;
- В) астральні;
- Г) антропологічні.

6. Сукупність обрядів і дій, пов'язаних з вірою у можливість надприродного впливу на оточуючий світ, це:

- А) тотемізм;
- Б) магія;
- В) анімізм;
- Г) шаманізм.

7. Взаємопов'язана група переживань людини, яка витіснена в безсвідоме і продовжує існувати там як цілісне автономне утворення, яке дотично впливає на психологічний стан людини, а також через психоматичні механізми на здоров'я, це:

- А) індивідуальний релігійний досвід;
- Б) культове таїнство;
- В) автономний безсвідомий комплекс;
- Г) екзистенційний абсурд.

8. Сукупність освячених певною релігійною системою правил і норм, принципів і оцінок поведінки людей, що визначають їхні обов'язки щодо надприродного, один до одного, до суспільства в цілому, це:

- А) сповідь;
- Б) релігійний культ;
- В) молитви;
- Г) релігійна мораль.

9. Задоволення, розслаблено-ласкавий стан внаслідок ЗСС в індуїзмі, це:

- А) бхога;
- Б) віра;
- В) йога;
- Г) абхічаріка.

10. Кому належить така дефініція віри: «Credo gua absurdum» – «Вірю, тому що абсурдно»?:

- А) Платонові;
- Б) Арістотелеві;
- В) Тертулліанові;
- Г) Тамерланові;
- Д) Евгмерові.

11. Тип страху, що утворюється з почуття вини й відчуття свого боргу перед кимось, це:

- А) звичайний страх;
- Б) страх смерті;
- В) моральний неспокій;
- Г) екзистенційний неспокій.

12. Який тип релігійних осіб (за о. Й. Пастушком) релігію розуміє як цілісність, якій необхідно віддатися актом волі?:

- А) афективний;
- Б) інтелектуальний;
- В) вольовий;
- Г) гармонійний.

13. Який тип характеру релігійних осіб (за Р. Ле Сеном) схильність якого до аморальності може віддалити його від Бога?:

- А) холерик;
- Б) флегматик;
- В) сангвінік;
- Г) активний;
- Д) неврозний.

14. Фактори релігійного розвитку, які відносяться до мотивів людської поведінки і різними способами вимагають заспокоєння, це:

- А) досвід;
- Б) потреби;
- В) почуття й емоції;
- Г) суспільні групи.

15. Якому періодові релігійного розвитку людини відповідає етап «рання зрілість»?:

- А) автономної релігійності;
- Б) релігійної зрілості;
- В) релігійної стабільності;
- Г) есхатологічної зрілості.

16. Який тип релігійних криз (за о. Ф. Глудом) характеризується догматичними сумнівами, індіферентністю до релігійних практик, зниженням емоційного зв'язку з Богом, негативним ставленням до Церкви і до духовенства?:

- А) кризи типу Д;
- Б) кризи типу С;
- В) кризи типу В;
- Г) кризи типу А.

17. Для якого наслідку конверсії є характерним, що навернені люди після акту конверсії твердять, що вони знову здобули єдність і гармонію своєї психіки?:

- А) відчуття раптового зростання;
- Б) відновлення єдності власного «Я»;
- В) піддання й віддання;

Г) зміна життєвої орієнтації.

18. Якому напрямку йоги відповідає шлях (марга) пошанування, або шлях віри?

- А) раджа-йога;
- Б) бхакті-йога;
- В) джнана-йога;
- Г) хатха-йога;
- Д) карма-йога.

19. Якому із напрямів буддизму належить вислів „Сансара і нірвана – одне”?

- А) хінаяні;
- Б) тхераваді;
- В) махаяні;
- Г) ваджраяні.

20. Які харизматичні системи виникли у межах позаконфесійного окультизму?:

- А) релігійно-містичні;
- Б) окультно-містичні;
- В) окультно-технократичні;
- Г) психодійні;
- Д) комерційні.

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

АБСОЛЮТ, -ТУ (від лат. *absolutus* – довершений, безумовний, необмежений) – в ідеал. філософії – єдина, безначальна і безкінечна дух. Першооснова всього існуючого (на противагу кінечному, відносному та обумовленому буттю). У *релігії* – абсолютна особа, *бог*.

АБСУРД (лат. *absurdus* – безглуздий) – результат процесу мислення, що приводить до нісенітничі, яка показує, що в будь-якому із умовиводів був алогізм.

АГАПЕ (грец. *agape* – братерська любов) – іноді використовується в зв'язку з еросом для протиставлення альтруїстичній любові (*caritas*) до любові чуттєвої.

АДЕПТ,-ТА (лат. *adeptus* – той, хто чого-небудь досяг) – той, хто знає таємниці якогось учення, *секти*, втаємничений у що-небудь.

АДОРАЦІЯ (лат. *adoratio*, від *adoro* – обожнюю) – поклоніння, шанування, обожнювання.

АКЦЕПТАЦІЯ (лат. *accepto* – приймаю) – пошук надії на подолання обмежених можливостей людини у вірі в Бога, оскільки на землі, в матеріальному світі підстав для такої надії не існує – цей світ обмежує своїми законами можливості людини щодо реалізації багатьох її духовних прагнень, поривів.

АЛЬТРУІЗМ, -МУ (франц. *altruisme*, від лат. *alter* – інший) – етичний принцип безкорисливої турботи про благо ближнього, протилежний егоїзму. Елементи **А.** зустрічаються в рел. моралі давніх індуїстів, а також у христ. моралі.

АРХЕТИП (*archetype*) – юнгіанський термін для позначення змісту колективного безсвідомого, тобто природжених ідей або тенденція до організації досвіду.

АТМАН,-НА (від санскр. – душа, дихання, я сам) – у *веданті* – всепроникне суб'єктивне начало, “Я”, *душа*. Протиставляється *брахману* як вищій об'єктивній реальності. Проте, усвідомивши себе, брахман стає **А.** Звідси ідея тотожності **А.** і брахмана в *упанішадах*. *Буддизм* заперечує існування **А.** як цілісної субстанції.

АУТСАЙДЕР (англ. *outsider* – сторонній) – поняття і термін соціальної психології: член групи, відкинутий нею через психологічну несумісність.

АФЕКТ (лат. *affectus* – хвилювання, жага) – сильні й відносно короткочасні емоційні переживання, які супроводжуються різко вираженими довгостроковими проявами, розвивається в критичних умовах при нездатності суб'єкта знайти адекватний вихід із ситуацій, що виникають несподівано.

БІХЕВІОРИЗМ (англ. behaviour – поведінка) – напрям американської психологічної науки кінця XIX-XX ст., в основі якого лежить розуміння поведінки людини і тварин як сукупності рухових і зведених до них вербальних і емоційних відповідей (реакцій) на вплив (стимули) зовнішнього середовища. Це положення виражається їх безпосереднім зв'язком за формулою S – R. Його основоположники – Е. Торндайк (1874-1949), Д. Уатсон (1878-1958). **Б.** ліг в основу нової науки – етології.

БЛАГОДАТЬ,-ТІ – **1.** У *христ.* – особлива Божеств. сила, яка посилається людині для подолання її гріховності та досягнення *спасіння*. **2.** В *конфуціанстві* – індивідуальний прояв дао. **3.** В *інд.* – безособова дух. сила.

БЛАЖЕНСТВО – стан безмежної радості та щастя, що його відчуває *душа віруючого*, який дотримується приписів віровчення і моральних настанов своєї релігії. Для християнина це насамперед настанови *Нагірної проповіді*. У *християнстві* традиційно виділяються три ступені **Б.** – прижиттєве, райське і вічне. Прижиттєве **Б.** – це стан *екстазу*, який виникає внаслідок постійної заглибленості в *молитву*, що доходить до самозречення віруючого. Райське **Б.** досягається стражданнями людини за життя. Сучас. христ. богослови це жорстке положення про необхідність страждань як неодмінну передумову посмертного. **Б.** душі пом'якшують твердженням, що земне щастя людини не є перешкодою на шляху до райського **Б.** Вічне **Б.** – це стан душі тих, кого *Ісус Христос* визнає праведником в час свого *Другого пришествя*.

БХАГАВАН, -НА, БХАГАВАТ, -ТА (від санскр., букв. – благословенний, щасливий, який володіє всіма багатствами) – **1.** В *інд., буд., джайнізмі* – епітет найвищих *божеств* (*Вішну, Кришну, Будди, Джини* та ін.). **2.** Форма звернення до шанованої особи (*бога, царя, святого* та ін.).

БХАКТІ (від санскр., букв. – відданість богу) – **1.** У давньоіндійс. *релігії* й філософії – шлях до злиття з *богом*, любов і відданість *абсолютіві*, що має стати єдиною метою людини. **2.** Напрямок в *індійс. релігії*, що пропагує соц. справедливість, оскільки бог доступний усім людям, незалежно від *касти*, заперечує *аскетизм* як форму доведення любові до бога.

БРАХТІ-ЙОГА (із санскр.) – в *інд.* – процес, шлях воз'єднання з *богом*, який передбачає такі види діяльності: слухати оповіді про бога; прославляти його; завжди пам'ятати про нього; служити йому; поклонятися йому в *храмі*; молитися; виконувати його накази; домагатися його прихильності.

ВІРА – специфічне відношення до дійсності або уявних об'єктів, коли їх достовірність приймається без теоретичних і практичних доведень. **В.** протилежна знанням. Психологічно в її основі лежить почуття та досвід переживань, яке створює ілюзія пізнання того, що створене уявою.

ВОЛЯ – форма психологічного відображення дійсності, яка дозволяє особистості долати перешкоди, досягати суб'єктивно поставленої мети, дає можливість людині регулювати свої дії та психічні процеси, реалізовувати здатність до вольової регуляції. **В.** – свідома організація і саморегуляція людиною своєї діяльності і поведінки, спрямованої на подолання труднощів при досягненні поставленої мети.

ГПНОЗ (грец. *hypnos* – сон) – штучно викликаний сноподібний психічний стан, трансоподібний стан, що супроводжується рапортом між сугерендом і сугестором.

ГЛОСОЛАЛІЯ (від грец. *γλώσσα* – мова і *λαλία* – пустопорожня балаканина) – згідно з уявленнями деяких конфесій, – “говоріння іншими мовами” з *Богом*, що відбувається на зібраннях *віруючих* при сходженні *Святого Духа* на віруючого, який починає говорити незрозумілою мовою. **Г.** виникли у *п'ятидесятників* і набули поширення у *меннонітів, пресвітеріан, методистів* та ін.

ГРУПОВА СВІДОМІСТЬ – форма свідомості, яка межує між індивідуальною і суспільною свідомістю. Всі процеси спілкування людей і міжособистісні відносини в групах є проявом **Г. с.**

ДУХ, -ХА – **1.** За рел. уявленнями, – безплотна надприродна сутність, здатна в тій чи ін. мірі впливати на природу, суспільство, людину. Уявлення про **Д.**, як правило, пов'язані з образами, доступними чуттєвому сприйняттю. **2.** У філософії (в залежності від напрямів) – нематеріальні феномени: свідомість, самосвідомість, воля й інтуїція людини або *Бога*.

ДУША – у різних *релігіях* – нематер. сутність, яка протиставляється матер. людському тілу, уособлення психічної діяльності людини, її дух. світу. За христ. *віровченням*, **Д.** безсмертна, вона залишає тіло після *смерті* і стає перед *Богом*, який вирішує її долю в *потойбічному світі* залежно від праведного чи грішного життя людини. У ранніх формах *релігійних вірувань* **Д.** розумілася як таємнича матер. сутність, доступна чуттєвому сприйняттю, притаманна диханню, крові, тіні людини і т. ін. Згодом почали вважати, що **Д.** міститься в грудях людини, часом ототожнюючи її з серцем.

ЕЗОТЕРИЗМ, -МУ (від грец. *εσωτερικός* – внутрішній) – віра в існування надприродного світу і магичні способи спілкування з ним. Іноді розглядається як знання про світ, недоступні “непосвяченим”. Притаманний як традиційно-доктринальним *релігіям*, так і позавіресповідним міст. течіям.

ЕКЗОРЦИЗМ, -МУ (від лат. *exire* – витікати, виходити) – вигнання злих *духів, замовлення* від них.

ЕМАНАЦІЯ (лат. *emanatio* – витікання, поширення, від *emanare* – витікаю) – термін, вживаний неоплатоніками і гностиками, який означає

витікання творчої енергії бога, в результаті чого створюється світ. У *християнстві* – спосіб походження *Бога-Сина* і *Святого Духа* від *Бога-Отця* (правосл.), *Святого Духа* від *Бога-Отця* і *Бога-Сина* (катол.). Витоки теорії **Е.** лежать у культурі зір і вогню.

ЕМПАТІЯ (грец. *empathia* – співпереживання) – здатність особи розуміти переживання іншої особи (зокрема, за мімікою) і співпереживати їх в процесі міжособистісних стосунків; обов'язковий компонент комунікативних здібностей і повноцінного спілкування, в процесі якого **Е.** розвивається.

ІДОЛ, -ЛА (від грец. *είδωλον* – маленьке зображення, образ) – предмет, статуя, найчастіше з дерева або каменю, які сприймаються як такі, що мають надприродні властивості і можуть впливати на природний перебіг подій; об'єкт поклоніння в політеїст. *релігіях* (зокрема, у східнослов. *політеїзмі*). Інші назви – *божок, бовван, кумир*.

ІНДИВІД (лат. *individuum* – неподільний, особина) – соціологічна категорія, окрема людина або особина, ізольовано взята із спільності. Іноді цей термін застосовують тільки до людини як організму, а іноді тільки особистості.

Синонім – індивідуум.

ІНІЦІАЦІЇ, -ІЙ (лат. *initiatio*, букв. – чинити таїнство) – поширені в родовому суспільстві *обряди* посвяти, система звичаїв, пов'язаних з переходом юнаків та дівчат у вікову групу дорослих. Супроводжувалися різними випробуваннями та діями (обмеження в їжі, довготермінова ізоляція, *обрізання*, вибивання зубів тощо).

ІНСАЙТ (англ. *insight* – проникливість) – термін психології, що трактується по-різному: в ідеалістичній психології – акт безпосереднього пізнання сутності феномену (феноменологія). **І.** – несподіване для самої людини вирішення будь-якої проблеми; раптове розуміння ситуації, що не витікає з минулого досвіду. За допомогою інсайта досягається осмислене розв'язання проблеми.

ІНТРОСПЕКЦІЯ (лат. *introspectare* – дивитися всередину) – метод самоспостереження; світогляд всередину, вивчення своїх думок і почуттів. Відрізняється від самоспостереження тим, що інтроспекція використовується для позначення тривожного або нарцисичного занепокоєння собою, тоді як під самоспостереженням розуміється об'єктивне, дослідження самого себе. У відповідності з цією відмінністю однією із цілей психоаналітичного лікування є зменшення інтроспекцій і збільшення здатності до самоспостереження.

ЙОГА (від санскр., букв. – поєднання, роздуми, споглядання) – рел.-філос. вчення, що виникло у Старод. Індії. За віровченням **Й.**, матер. і дух. субстанції (*пракриті* і *пуруша*) колись існували незалежно одна від одної.

Проте пуруша припустилась *авідьї* (незнання) і потрапила в пута матерії. Людина – теж результат такого поєднання свідомості та матерії, тому її завданням є визволити *душу* з ярма тіла, матерії, в чому їй допомагає **Й.**, яка містить також деякі раціональні елементи з гімнастики, медицини, психології.

КАТАРСИС (грец. *katharsis* – очищення) – поняття, засноване Аристотелем як очищення душі від поганого після сильних переживань. Термін **К.** був запозичений і містифікований З. Фрейдом (1856-1939). Психологічна сутність **К.** у витісненні і зміні одних емоцій іншими. **К.** – емоційне потрясіння, яке відчуває людина під впливом творів мистецтва, і здатне призвести до того, що вона звільняється від обтяжливих переживань і думок, яке призводить до внутрішнього очищення.

МАНТРИ (род. в. мантр) (із санскр.) – вірші з *Вед*, які слухають *молитвами, заклинаннями* і чарівними формулами.

МЕДИТАЦІЯ (лат. *meditatio*, від *meditor* – обмірковую, роздумую) – психічна направленість особи на досягнення стану глибокої зосередженості. Виражається у відстороненні людини від зовнішніх об'єктів, зниження її реактивності. Використовується, зокрема, як спосіб спілкування людини з *потойбічним світом*.

МОЛИТВА – **1.** Звернення *священника* або самого *віруючого* до *Бога, Богородиці, святих*, ін. надприродних сил з проханням про дарування *блага, заступництва, відвернення зла*. **2.** Канонізований текст або вільна імпровізація віруючого, звернення до *Бога, Богородиці, святих*.

НЕУСВІДОМЛЕНЕ – психічне явище як виявлення нечіткого рівня ясності свідомості. Сучасний психологічний термін, що уточнив застарілий – підсвідомість.

НІРВАНА (від санскр., букв. – згасання) – **1.** Термін *буддизму* і *джайнізму*, який означає відсутність бажань, абсолютний спокій, а також розрив у ланцюгу перероджень. **2.** У брахм. та інд. – стан злиття з *Брахмою*.

ПЕКЛЮ – в системі уявлень більшості релігій світу (*християнство, іслам, брахманізм* та ін.) – місце під землею, де перебувають душі грішників, засуджені до смертних мук. У ранньому іудаїзмі – місце під землею, куди потрапляють тіні всіх померлих (праведників і грішників). За *Біблією*, **П.** розташоване на околиці Єрусалима в долині Гінном (звідси синонім **П.** – геєна).

ПРОЗЕЛІТИЗМ, -МУ (від грец. *προσήλυτος* – новонавернений) – **1.** Навернення у свою *віру* особи ін. *віросповідання*. **2.** Відданість новій, щойно прийнятій вірі.

ПСЮХЕ (грец. ψυχή – душа, дихання) – безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом духовності і відрізняє людину від тварин.

ПУРУША (санскр., букв. – людина, чоловік) – в індійс. міф. – першолюдина, з якої утворився Всесвіт. У деяких філос. системах (напр. *санх'я*) **П.** – вічне, свідоме, але інертне начало, яке поєднується з *пракриті*, внаслідок чого виникає світ множинності речей. В *упанішадах* **П.** – життєвий принцип, який одушевляє все живе.

РАЙ, *род. в. Раю* (від євр. – замкнений сад) – місцеперебування *душ* померлих *праведників* як винагорода за дотримання приписів *релігії*, вимог *духовенства*. Протиставляється *неклу*. Поняття **Р.** характерне для багатьох релігій.

РЕІНКАРНАЦІЯ (від лат. *re* – префікс, що означає зворотну дію, *in* – в і *caro* – тіло) – у деяких *релігіях* світу – уявлення про посмертний перехід *душі* від однієї істоти до іншої (людини, тварини, іноді рослини), про здатність *богів, духів, святих* та ін. з'являтися у вигляді людей, тварин, рослин, а також неживих предметів.

РЕЛІГІЙНА ВІРА – визнання реального існування надприродних сил. Основний елемент рел. свідомості, який визначає інші елементи релігії. Центр світоглядна позиція, а також психол. настанова, що передбачає прийняття певних догматів, готовності дотримуватися їх, особисту довіру до бога, вірність йому (звідси синонім слова “віруючий” – “вірний”).

РЕЛІГІЙНА МОРАЛЬ (-ЛІ) (від лат. *moralis* – моральний, з *mores* – звичаї) – сукупність освячених певною *релігією* правил і норм, приписів і оцінок поведінки людей, що визначають їхні обов'язки щодо *бога*, один до одного, до суспільства в цілому.

РЕЛІГІЙНА ПОВЕДІНКА – дії особи або групи, обумовлені сукупністю рел. настанов і норм.

РЕЛІГІЙНИЙ ДОСВІД (-ДУ) – у *теології*, рел. філософії – безпосереднє спілкування з *богом*, переживання зістрічі та єднання людини з богом.

РЕЛІГІЙНИЙ ЕКСТАЗ (-ЗУ) (від грец. *έκστασις* – зміщення, несамовитість, захоплення) – тимчасовий особливий стан психіки віруючої людини, який виникає під впливом виконання рел. *обрядів, молитов*, участі в колективних ритуалах, застосування особливих психотехнічних прийомів (*медитації, самозосередження, зосередження на певних об'єктах, танці тощо*). Характеризується порушенням орієнтації в часі, занурення у переживання рел. змісту, відчуттям причетності до надприродного і т. ін. За свідченням *віруючих, Р. е.* може супроводитися явленням святих та ін. явищами, які наука визначає як галюцинаторні феномени рел. змісту.

РЕЛІГІЙНИЙ ІНДИФЕРЕНТИЗМ (-МУ) (від лат. *indifferens* (*indifferentis*) – байдужість) – байдуже ставлення до *релігії* в цілому до її окремих положень при вирішенні практичних або світоглядних проблем.

РЕЛІГІЙНИЙ КАТАРСИС (-СУ) (грец. *κάθαρσις*, букв. – очищення) – почуття полегшення після *молитви* або ін. культової дії.

СВІДОМІСТЬ ГРУПОВА – одна із трьох форм свідомості, проміжна між індивідуальною і громадською, носієм (суб'єктом) її є мала група. Чим вище зовнішня і внутрішня організація групи і чим більше цілеспрямована її сумісна діяльність, тим *С. г.* більш чітко виражена.

СТИГМИ, род. в. стигм, СТИГМАТИ, -ТІВ (від грец. *στίγμα* – наколка, тавро, пляма) – почервоніння шкіри, рани, синці, виразки, що з'являються у деяких віруючих людей у тих місцях, де, за *Біблією*, були рани від цвяхів, тернового вінця на тілі розіп'ятого *Христа*. Появу *С.* на тілі людини *Церква* вважає *чудом*. З наук. точки зору – це результат підвищеної здатності до навіювання і самонавіювання.

ТАБУ (від полінез. – заборона) – у народів первісного суспільства – рел.-магічна заборона, порушення якої веде до неминучого важкого покарання надприродними силами. *Т.* накладається на певні речі, дії, слова, рослини, тварин, харчі, місця тощо. Найбільш розвинутою системою *Т.* вважається полінезійська, яка часом заміняє закон. Звичай *Т.* вперше (1771) описано Дж. Куком у аборигенів о. Тонга (Полінезія). Пережитки *Т.* зберігаються в сучас. *релігіях* у вигляді певних заборон і приписів, порушення яких вважається *гріхом*.

ТРАДИЦІОНАЛІЗМ, -МУ – напрям у богослов'ї, що відкидає намагання переглянути рел. *догматику*, змінити соц.-етичні концепції, структуру *Церкви* у відповідності до змін в умовах існування суспільства і свідомості *віруючих*.

Я – основне виявлення свідомості і самосвідомості як протиставлення оточуючому її світу не *Я*. Формування *Я* здійснюється на підставі діяльності, виховання і самовиховання, засвоєння соціального досвіду, пам'яті. Правильна моральна і правова оцінка свого *Я* стосовно суспільства, інших лежить в основі почуття обов'язку, неправильна – призводить до егоцентризму і егоїзму.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ЗАЛІКУ

1. Розкрийте історію встановлення психології релігії як самостійної наукової дисципліни.
2. Наведіть кілька дефініцій психології релігії та проаналізуйте їх.
3. Обґрунтуйте сутність об'єкту, предмету і завдань психології релігії.
4. Проаналізуйте методи психології релігії.
5. Розкрийте особливості шкіл психології релігії.
6. Розкрийте психологічну характеристику п'яти спільних елементів релігійних систем.
7. Проаналізуйте характерні риси тотемізму.
8. На чому полягає психологічна сутність фетишизму?
9. Які психологічні ефекти спричиняв анімізм у контексті уявлень: хвороби, їх запобігання і лікування; похоронний культ?
10. Розкрийте магичні ритуали за ступенем усвідомлення.
11. Проаналізуйте психологічний зміст сибірського шаманізму.
12. Проаналізуйте поділ релігійних культів за змістом.
13. Розкрийте психологічні властивості релігійного культу.
14. Що становить основу релігійної моралі у християнстві, юдаїзмі, ісламі, буддизмі та коротко розкрийте її.
15. Охарактеризуйте психологічно-соціальні механізми культових відправ.
16. Яке існує співвідношення між культовими символами і сакральним мистецтвом?
17. У чому сутнісна відмінність між ідолопоклонством і релігійними християнськими символами.
18. Що є мотивацією віруючого до здійснення св. Таїни сповіді?
19. Проаналізуйте різновиди молитов і охарактеризуйте їх.
20. У чому суть релігійної віри (об'єкт, предмет, реалізація)?
21. Розкрийте емоційні чинники релігійної віри.
22. Проаналізуйте феномен релігійної віри за модельною формулою: "О–В–П".
23. Охарактеризуйте етапи розвитку релігійної віри.
24. Розкрийте психологію релігійної віри українців на зламі радянської епохи і становлення незалежної України.
25. Розкрийте джерела релігійності.
26. Проаналізуйте типи релігійності.
27. Висвітліть критерії релігійної зрілості.
28. У чому сутність функцій релігійності?
29. Яким чином тип характеру особистості впливає на готовність до набуття релігійності.

30. Порівняйте звичайний релігійний досвід із містичним досвідом.
31. Як здійснюється розвиток релігійної групи?
32. Розкрийте психотехнічні маніпуляції, які використовують секти для здобуття нових членів.
33. Які потреби підштовхують людей вступати в секти?
34. Наведіть основні психологічно-теологічні відмінності між сектою і Церквою.
35. Які фактори використовує Церква у протиставленні експансії сект?
36. Розкрийте методику спілкування і поведінки віруючого християнина із віруючим секти Свідки Єгови.
37. Розкрийте фактори релігійного розвитку людини.
38. Проаналізуйте етапи (періоди) релігійного розвитку людини.
39. Охарактеризуйте основні причини виникнення кризи
40. Які є типи релігійних криз і чим вони характерні?
41. Як допомогти людині вийти із релігійної кризи?
42. Що таке конверсія та її мотиви, типи, наслідки?
43. Зробіть аналіз релігійної конверсії українців у порівнянні радянського періоду до років незалежності сучасної України.
44. Розкрийте сутність езотеризму.
45. Поясніть етапи психопрактик у шаманізмі.
46. Проаналізуйте езотеричну практику індійської йоги.
47. На чому базується особливість тантризму?
48. Які властивості даоських психопрактик?
49. Порівняйте психопрактики класичного буддизму із напрямком ваджраяни та із послідовниками дзен-буддизму.
50. Проведіть компаративістику езотеричних психопрактик християнства (ісихазму та духовних вправ Ігнатія Лойоли) із містично-аскетичною течією ісламу – суфізмом.
51. Розкрийте класифікацію новітніх релігійних систем.
52. Проаналізуйте характерні риси новітніх релігійних рухів.
53. Охарактеризуйте психологічні особливості неорелігій (релігійний образ, релігійні ритуали, міфологію, символи, заповіді).
54. Порівняйте неорелігійний культ із традиційною релігією.
55. Які є основні ознаки харизматичних систем та розкрийте їхні властивості?
56. Наведіть дефініції тоталітарних культів і деструктивних культів.
57. Розкрийте типові проблеми жертв культового контролю свідомості.
58. Проаналізуйте етапи втягування нових adeptів у нетрадиційні релігійні культури.

59. Охарактеризуйте маніпулятивні методи свідомістю в неорелігіях.
60. Порівняйте механізм моделі внутрішньопсихічних змін під дією маніпуляцій у тоталітарних культурах.

ПЕРШОДЖЕРЕЛА І ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ:

1. Академічне релігієзнавство: підруч. / за наук. ред. проф. А. Колодного. К.: Світ Знань, 2000. 862 с.
2. Божик В. Вічні істини: Чому я в них вірю? Л.: Свічадо, 1996. 54 с.
3. Гофф Ж. Л. Середньовічна уява. Л.: Літопис, 2007. 350 с.
4. Грюн А. Самонавіювання: Як поводитися зі своїми думками. Л.: Свічадо, 2008. 64 с.
5. Дайчер Т. Роздуми про віру: до питання богослов'я духовності. Л.: Свічадо, 2004. 184 с.
6. Катехизм християнської віри для молоді і старших. Л.: Свічадо, 2002. 238 с.
7. Москалець В. П. Психологія релігії: посіб. К.: Академвидав, 2004. 240 с.
8. Нетрадиційні релігійні та містичні культури України: навч. посіб./ за заг. ред. В. В. Остроухова. К.: Росава, 2003. 336 с.
9. О. Тівольє П. Споконвічні проблеми. Л.: Місіонер, 1997. 208 с.
10. Пежхальський Ю. Листи до священника: Шукаючи дороги перемін. Л.: Свічадо, 2008. 180 с.
11. Полоненики релігійного екстазу: психологія релігійних сект. / авт.-упоряд.: О. В. Тимченко, В. Б. Шапарь. Х.: Прапор, 1998. 477 с.
12. Предко О. І. Психологія релігії: підруч. К.: Академвидав, 2008. 344 с.
13. Психологічна енциклопедія / авт.-упоряд. О. М. Степанов. К.: Академвидав, 2006. 424 с.
14. Психологія. З викладом основ психології релігії / під ред. о. Юзефа Макселона. Л.: Свічадо, 1998. 320 с.
15. Ральф М. Прагнення пізнати Бога. Практична допомога під час особистої молитви. Л.: Стрім, 1994. 164 с.
16. Релігієзнавство: підруч. / за ред. В. І. Лубського, В. І. Теремка. К.: Академія, 2000. 408 с.
17. Річинський А. В. Проблеми української релігійної свідомості / упоряд.: А. Колодний, О. Саган. К.: Світ Знань, 2000. 432 с.
18. Сафронов А. Г. Психологія релігії: моногр. К.: Ника-Центр, 2002. 224 с.
19. Св. Лігорій А. Молитва могутній засіб спасіння й інші менші твори. Т.: Збруч, 1992. 238 с.
20. Святий Августин. Сповідь. К.: Основи, 1999. 319 с.
21. Степовик Д. Релігії, культури і секти світу: посіб. з релігієзнавства і сектознавства. Ів.-Ф.: Івано-Франківський Теологічно-Катехитичний Духовний Інститут, 1998. 268 с.

22. Цветков О. П. Культура і релігія: навч. посіб. К.: Академвидав, 2011. 192 с.
23. Чупа О. Чому я вірюЛ.: Свічадо, 2008. 88 с.
24. Шевченко В. М. Словник-довідник з релігієзнавства. К.: Наук. думка, 2004. 560 с.
25. Шостек А. Бесіди з етики. Л.: Свічадо, 1999. 120 с.

ЗМІСТ

Загальні методичні поради	3
Теми, плани і контрольні запитання	6
Практичне заняття 1 до лекції 1. Психологія релігії як самостійна наукова дисципліна.....	6
Практичне заняття 2 до лекції 2. Психологія родоплемінних культур	6
Практичне заняття 3 до лекції 3. Психологія релігійного культу	7
Практичне заняття 4 до лекції 4. Психологія релігійної віри.....	7
Практичне заняття 5 до лекції 5.1. Психологічні аспекти релігійності.....	8
Практичне заняття 6 до лекції 5.2. Людина в релігійній спільноті.....	8
Практичне заняття 7 до лекції 6. Психологія релігійного розвитку	9
Практичне заняття 8 до лекції 7. Езотеричні психопрактики в релігійних системах світу	9
Практичне заняття 9 до лекції 8. Психологічні тенденції та особливості розвитку релігійності в неорелігіях.....	10
ДОДАТКИ.....	11
Приклади запитань змістовних модулів	11
Запитання для заліку	22
Першоджерела і основна література до курсу	25

Навчально-методична література

Стоцький Я. В.

**Методичні вказівки
для практичних занять з курсу**

Психологія релігії

для студентів спеціальності 053 “Психологія”
всіх форм навчання

Комп’ютерне макетування та верстка М. М. Мисак

Формат 60x90/16. Обл. вид. арк. 1,05. Тираж 10 прим. Зам. № 3667

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя.
46001, м. Тернопіль, вул. Руська, 56
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 4226 від 08.12.11.